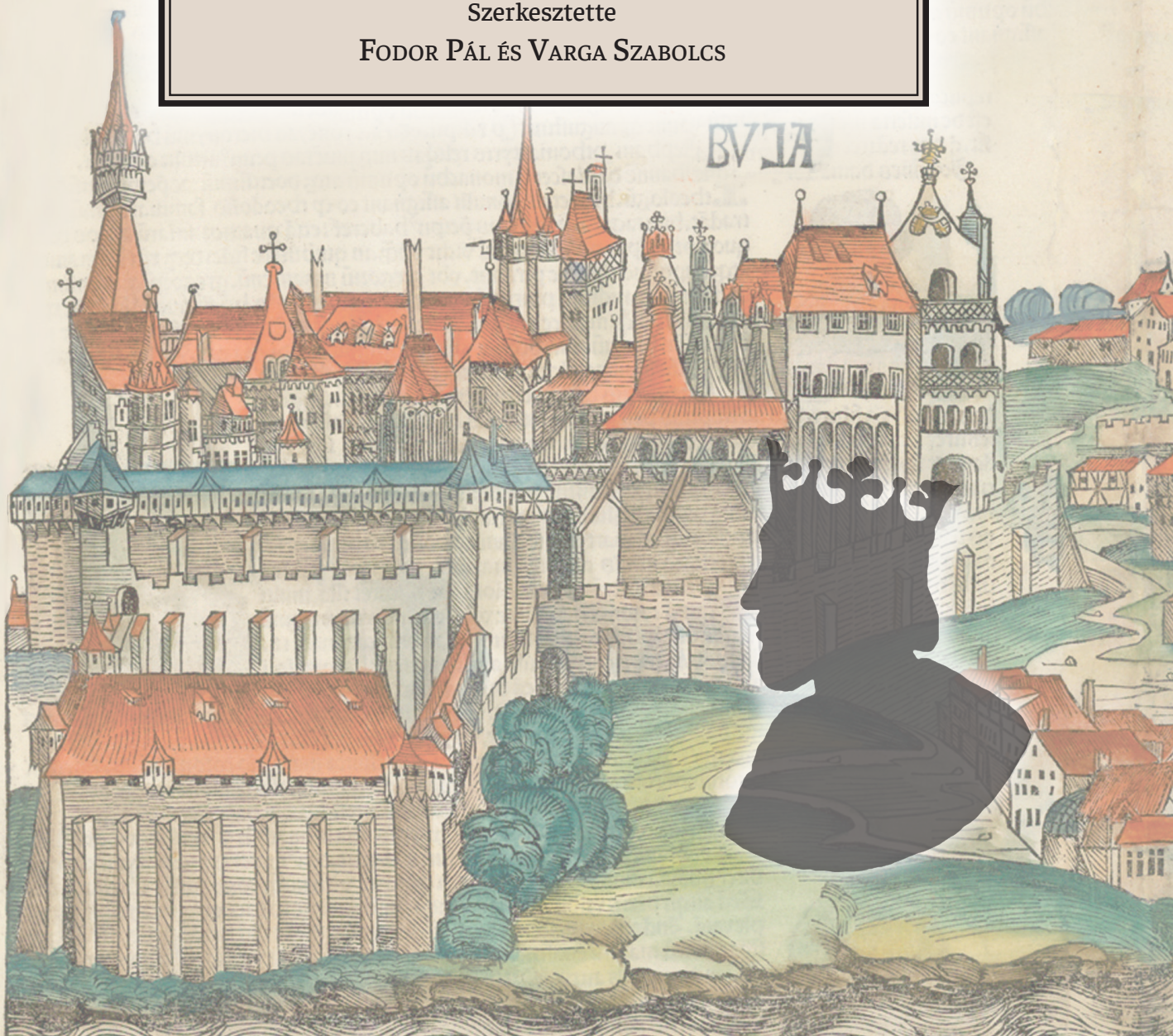

Buda vrbs hungarie clarissima regum sedes: in litore danubij sita: hungaria enim ultra ⁊ citra danubij latissimas terras occupat: quod citra danubij est: olim pannonia fuit. que ab oriente mesiam ab occidente noricum habuit. septentrione ei danubius. austrum illirici montes excepere: que transdanubij hungaria iacet: pars que nunc transsilvania vocatur: antequam germanis fuisset: etiam ⁊ saxoniam latissimam occupaverunt: que nunc transsilvania vocatur: que gepidarum fuit: ubi aque riuus habet: sive veneta: aer multiplici: mannos al: longobar: onis positi: buda fratre: Et ex inna: Et in sub: buda vel bu

MOHÁCS 1526–2026
REKONSTRUKCIÓ ÉS EMLÉKEZET

EGY ELFELEDETT MAGYAR KIRÁLYI DINASZTIA: A SZAPOLYAIK

Szerkesztette
FODOR PÁL ÉS VARGA SZABOLCS

Tartalom

FODOR PÁL – VARGA SZABOLCS	
Előszó	7
NEUMANN TIBOR	
Két nádor és egy vajda, avagy a Szapolyaiak útja a királyi trónig	13
NEUMANN TIBOR	
„Szinte királyi ház”. A Szapolyai-család reprezentációja, cím- és címerhasználata Mohács előtt	47
KENYERES ISTVÁN	
A Szapolyai-család birtokai 1526 előtt	73
C. TÓTH NORBERT	
Szapolyai János erdélyi vajda török ellenes harcai (1510–1526)	99
FODOR PÁL – OBORNI TERÉZ	
Két nagyhatalom között – a Szapolyaiak magyar királysága	113
VARGA SZABOLCS	
A hűség rokon: Petrovics Péter a Szapolyaiak szolgálatában	145
KASZA PÉTER	
Útkeresés kényszerpályán: Szapolyai János diplomáciai törekvései (1526–1540)	171

H. NÉMETH ISTVÁN	
Szapolyai János várospolitikája	183
GÁLFI EMŐKE	
Szapolyai János és az erdélyi városok	201
B. SZABÓ JÁNOS	
A Szapolyaiak hadserege Szapolyai János és II. János korában	213
CSEPREGI ZOLTÁN	
Egyházi irodalom és reformáció a Szapolyai-uralkodók ország részében (1526–1570)	243
ÁCS PÁL	
Magyar nyelvű irodalom a Szapolyaiak országában	261
KASZA PÉTER	
A Szapolyai-kor latin nyelvű irodalma	273
VARGA SZABOLCS	
Hatalom és reprezentáció János király udvarában	285
BUBRYÁK ORSOLYA	
A Szapolyaiak „hagyatéka”	311
VARGA SZABOLCS	
A Szapolyaiak emlékezete	335
Névmutató	367
Földrajzinév-mutató	377

HATALOM ÉS REPRESENTÁCIÓ JÁNOS KIRÁLY UDVARÁBAN

BEVEZETÉS

A kora újkori uralkodói reprezentációnak mára komoly szakirodalma van, jellegéről, jelentőségéről sokan értekeztek Jakob Burckhardtól Norbert Eliasig.¹ Számos rész kérdésben ma sincs egyetértés, azt azonban elfogadhatjuk, hogy a reprezentáció lényege a királyi hatalom demonstrálása, láthatóvá tétele a környezet, az alattvalók és a kívüllág szemében. Erre szolgált az udvari élet jeles eseményeinek ceremoniális megünneplése (utód születése, házasság, koronázás, temetés), a mecenatúra, a reprezentatív építkezések, a cím- és címerhasználat, az egyházi intézményeknek tett adományok és a különböző liturgikus cselekményekben (ünnepi misék, körmenetek, búcsúk) való részvétel. E tanulmányban mindenről most nem lehet szó, csupán vázlatos áttekintést kívánunk adni Szapolyai (I.) János király uralmának jellegéről és ebből fakadó reprezentációs törekvéseiről.

János király udvaráról tudományos összefoglalás eddig nem készült. Ennek egyik fő oka az alap kutatások hiánya, hiszen ma sajnos még a legfőbb udvari méltóságok viselőinek névsorát sem ismerjük.² Másrészt sokáig tartotta magát

* Tudományos munkatárs, BTK Történettudományi Intézet; varga.szabolcs@btk.mta.hu.

1 A hatalmas szakirodalomból itt csak valóban két programadó írást említünk: Jakob Burckhardt, *Die Kultur der Renaissance in Italien. Ein Besuch*. Basel, 1860 (magyarul: *Az olasz renaissance műveltsége*. [Új évfolyam, 24.] Budapest, 1895.); Norbert Elias, *Über den Prozess der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen. Band I. Wandlungen des Verhaltens in den weltlichen Oberschichten des Abendlandes*. Basel, 1939, *Band II. Wandlungen der Gesellschaft, Entwurf zu einer Theorie der Zivilisation*. Bern–München, 1969. További szakirodalommal: Klaniczay Gábor, *Udvari kultúra és a civilizáció folyamata*. In: R. Várkonyi Ágnes (szerk.), *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Budapest, 1987, 17–52; R. Várkonyi Ágnes, *Tradíció és innováció a kora újkori Közép-Európa udvari kultúrájában*. In: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó (szerk.), *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Budapest, 2005, 60–117.

2 Ritka kivétel a királyi bandérium tisztjeinek névsora, melynek második, bővített kiadása: Simon Zsolt, *Szapolyai János familiárisainak egy lajstroma 1531-ből. Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről. Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica* 13:3 (2008) 315–332. Másik alapvető tanulmány: Kubinyi András, *A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik). Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről*, 227–265.

az a feltételezés, hogy 1526 után nem beszélhetünk magyar királyi udvarról. A Habsburg királyok székhelye ugyanis kívül esett az országon, és a középkori magyar kultúra a főúri udvarokban élt tovább a 16. század folyamán.³ Ez a felfogás mára sokat változott, és a Jagelló, illetve a Habsburg királyi udvar kutatása jelenleg a virágkorát éli, ám a Szapolyaiak és ezen belül János király hatalmi reprezentációjáról továbbra is csak elnagyolt ismereteink vannak.⁴ Pedig miképp Pálffy Géza megállapította, udvara töredékesen ugyan, de fenntartotta a késő középkori struktúrát és hagyományokat, így huzamosabb tartózkodásainak helyszínein (főként Budán és Váradon) joggal beszélhetünk magyar királyi rezidenciáról.⁵ Sőt, ha számba vesszük a János király környezetében megforduló humanista írókat, művészeket, tudósokat, akkor udvarának – és rajta keresztül egész uralkodásának – még ennél is pozitívabb lehetne a megítélése.⁶ Természetesen ettől még szegényesebbnek tűnhet a Hunyadi (I.) Mátyáshoz és a Jagellókhoz képest, de ez elsősorban nem Szapolyai János provincializmusának és igénytelenségének tudható be, sokkal inkább az ország állapotából és az ő – sokszor szinte kilátástalan – politikai helyzetéből következett. Mivel reprezentáció és hatalom szorosan összetartozik, így elsőként János uralmának főbb jellegzetességeit vesszük alapsabban szemügyre.

JÁNOS KIRÁLY URALMÁNAK SAJÁTOSSÁGAI

„Egyetlen biztos nap sem ragyogott fel rám, az egyik baj előfutára lett a következőnek” – kiáltott fel egyszer kétségbeesetten János király az utolsó éveiben,⁷ és a mából visszatekintve valóban a magyar történelem egyik legsúlyosabb időszakának tűnik uralmának tizennégy esztendeje. Némileg egybevág ezzel a jelmondata is, melyet hű diplomatája, Brodaries István alkotott. A farkast ábrázoló címer mellett ugyanis az alábbi szöveg lett a király impresája: „*Sua alienaque pignora nutrit*”, vagyis: „Sajátjai mellett más kölyköket is táplál”⁸ Elsőre nehezen érthető ez a mondat, akár pozitív üzenete is lehetne. Ám valójában azt jelentette, hogy János olyanokat is a kegyeibe fogadott, akik inkább az ellenségei voltak. Mindez legjobb híveit is zavarta, és a gyengeség jelének tartották. Volt, aki ezt határozatlan jelle-

3 Lásd erre: Horváth János, *A reformáció jegyében. A Mohács utáni fél század magyar irodalomtörténete*. Budapest, 1957, 81; Zemplényi Ferenc, *A középkori udvari kultúra funkcióváltozása a reneszánszban*. In: R. Várkonyi (szerk.), *Magyar reneszánsz udvari kultúra*, 85.

4 Kubinyi András, *A királyi udvar a késő középkori Magyarországon*. In: G. Etényi–Horn (szerk.), *Idővel paloták...*, 13–33.

5 Pálffy Géza, *Mi maradt az önálló magyar királyi udvarból Mohács után?* In: G. Etényi–Horn (szerk.), *Idővel paloták...*, 46–47.

6 Erre lásd Barta Gábor, *Humanisták I. János király udvarában*. In: R. Várkonyi (szerk.), *Magyar reneszánsz udvari kultúra*, 193–217. Emellett lásd Kasza Péternek a latin nyelvű irodalomról szóló tanulmányát ebben a kötetben.

7 „Nulla mihi dies secunda affulsit, unius mali finis prodromus erat futuri.” Wolfgangus de Bethlen, *Historia de rebus Transylvanicis. Editio secunda*. Cibinii, 1782–1793 (= Bethlen), I. 271.

8 Gyulai Éva, „*Sua alienaque pignora nutrit*” — Szapolyai János király impresája. In: Tüskés Anna (szerk.), *Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára*. Esztergom, 2009, 369–371.

mével magyarázta, mások szerint a körülmények miatt nem tudott élni a királyi hatalmával. Talán emiatt a mai magyar közgondolkodás sokszor csak ellenkirályként tekint Jánosra. Ám ez alapjában elhibázott felfogás, és ezt kívánom bizonyítani ebben a tanulmányban. János ugyanis az egész Magyar Királyság törvényesen megkoronázott uralkodójának számított, és így is kell rá tekintenünk, amikor mérleget vonunk vele kapcsolatban. A neki adatott közel másfél évtized ugyanúgy vizsgálható, mint Mátyás vagy éppen a Jagellók kora. Imázs, propaganda és udvari reprezentáció terén szerves örököse volt elődeinek, és mindent megtett azért, hogy a Hunyadiak méltó utódjaként tekintsenek rá. Természetesen az esetében nem lehetett a törökök vagy éppen a Habsburgok elleni sikerekről beszélni, s ezzel ő is tisztában volt. Ám ennek elfedésére szolgált a reprezentáció. Folyamatosan úgy viselkedett, mintha hatalma az egész országra kiterjedne, és hallgatással kívánta palástolni, hogy 1529-től idegen hatalom hadserege segítette vissza a királyság élére. Riválisát, Ferdinándot következetesen cseh királynak nevezte, igaz, a Habsburg-diplomácia sem maradt adósa, amely csak vajdaként vagy szepesi grófként emlegette.⁹ Először az 1538. február 24-én megkötött váradi békében ismerték be nyilvánosan, hogy egyikük sem képes az ország egészét a saját uralma alatt tartani, ám még ők is ideiglenesnek fogták fel a királyság megszűnését. Ezt bizonyítja, hogy az ekkor még nőtlen és ezáltal gyermektelen János vállalta, hogy halála után az ország Ferdinánd jogára alatt egyesüljön.¹⁰ Ám alig egy évvel később (1539. március 2.) az ifjú Jagelló Izabella már ott állt János hitveseként a fehérvári templomban, és ebből mindenki számára világossá vált, hogy a király – az okok most mellékesek – túllépett a megkötött szerződésen és valódi királyi dinasztiát kíván alapítani. Édesanyja, a Piast-házból származó Hedvig tescheni hercegnő biztosan örült volna ennek a lépésnek, hiszen az egész családból talán ő ambicionálta leginkább a trón (legyen az a lengyel vagy a magyar) megszerzését a Szapolyaiak számára. Így Jánosnak volt honnan magába szívni a kiválasztottság tudatát, és halála pillanatáig a Szent István koronája alá tartozó egész királyság urának tartotta magát.

JÁNOS KIRÁLYSÁGÁNAK KEZDETE

Szapolyai János 1490-ben a Magyar Királyság leggazdagabb családjába született bele, és miután Borbála húga 1512-ben Jagelló (I.) Zsigmond lengyel király fele-

9 Példák János király megnevezésére: 1527. augusztus 22. Wilhelm von Truchsess zu Walzburg Augsburg város tanácsához: „*der Wayda*”; 1527. november 4. Ferdinánd király Augsburg város tanácsához: „*Graf Hanns von Zyps*.” Gecsényi Lajos, I. Ferdinánd udvarmesterének levelei Augsburg városához az 1527. évi magyarországi hadjárat eseményeiről. In: Erdélyi Gabriella – Tusor Péter (szerk.), *Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*. [A Történelmi Szemle CD-melléklete.] Budapest, 2007, 22–23.

10 A békekötés iratai: Roderich Gooss, *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen*. Wien, 1911, 49–113. és Károlyi Árpád, *Okiratok és levelek a nagyváradi béke történetéhez 1536–1538. Történelmi Tár 3:1 (1878) 713–817; Uő, Adalékok a nagyváradi béke s az 1536–38. évek történetéhez*. Budapest, 1879. Lásd erre bővebben Fodor Pál és Oborni Teréz közös írását, illetve Kasza Péternek a diplomáciáról szóló tanulmányát ebben a kötetben.

sége lett, elérhető közelségbe kerültek számára a kor legelőkelőbb királyi dinasztiái. Ezért kellő öntudattal írhatta riválisának, Habsburg (I.) Ferdinándnak azt a Neumann Tibor által közölt levelet, melyben egyenrangúnak tartotta magát a császári családdal.¹¹ Miután 1526. augusztus 29-én II. Lajos meghalt, és ezáltal a magyar, illetve a cseh királyi trón is üresen maradt, János készen állt a hatalom megszerzésére a Kárpát-medencében. Birtokai, vagyona, személyes képességei, elismertsége és nem utolsósorban katonai ereje miatt kétség sem férhetett hozzá, hogy belföldön ő az egyetlen potenciális jelölt a magyar trónra. Erdélyi vajdaként másfél tizedesen át számtalanszor bizonyította vezetői rátermettségét, és határozott tetteivel csak megerősítette ezt a képet a mohácsi csata utáni hetekben. Seregét megőrizte, a túlélő nemesség javát maga köré gyűjtötte, gyűlést hirdetett, megkérte az özvegy Mária királynő kezét, és október végén többezer nyi huszára élén bevonult az ország fővárosába, Budára. Közben egyik hadvezére a koronázóváros Székesfehérvárat, a másik pedig a királyi birtok Tatát és Komáromot szerezte meg számára.¹² A vajda Budán értesült arról, hogy Lajos király holtteste Fehérváron van, és azonnal intézkedett, hogy az ő költségén egy száz aranyforint értékű halotti koronát készítsenek a számára. Ez fontos szimbolikus gesztus volt a részéről, hiszen a magyar jogszokások alapján csak a végtisztesség megadása után lehetett az utódlásról érdemben tárgyalni, a temetés megszervezése pedig általában az utód kiváltsága volt, aki ezzel is reprezentálhatta a hatalom folytonosságát.¹³ Bár vannak viták azzal kapcsolatban, hogy pontosan kit is temettek el 1526. november 9-én a fehérvári bazilikában,¹⁴ a kortársak szentül meg voltak győződve arról, hogy Lajos testét rejtje a koporsó. Szerémi György káplán szerint „felöltöztették őt a püspökök dalmatikába, lábára szandált húztak, fejére színarany diadémot tettek és ünnepélyesen megemlékezést tartottunk lelkeért, szerzetesek és papok áldozatot mutatva be érte. A vajda egy márkát adott, s elrendelte, hogy ajánlják fel érte a Kereszt oltáránál. Azután egy márvány sírba helyezték.”¹⁵ Já-

11 „*Nam si quis annales maiorum tuorum revolveret, ex comitibus te oriundum, sicuti et nos ortos reperit.*” Neumann Tibor, *A Szapolyai család oklevéltára. I. Levelek és oklevelek (1458–1526)*. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak) Budapest, 2012, 7. Idézi Neumann Tibor, „Szinte királyi ház”. A Szapolyai család reprezentációja, cím- és címerhasználat című tanulmány, 6. jegyzet.

12 Az eseménymenetre további szakirodalommal lásd: Barta Gábor, *Illúziók esztendeje*. (Megjegyzések a Mohács utáni kettős királyválasztás történetéhez.) *Történelmi Szemle* 20:1 (1977) 20–22.

13 Szabó Péter, Uralkodói temetéseink kérdéséhez. In: R. Várkonyi (szerk.), *Magyar reneszánsz udvari kultúra*, 329; Barta Gábor, Meghalt a király, éljen a király. II. Lajos temetése. *História* 11:3 (1989) 9–10.

14 A probléma lényege, hogy az augusztus 29-ei halál és az október közepi megtalálás között a test túl sokáig pihent a vizes földben, hogy annyira épen megmaradjon, ahogyan azt az egyetlen leírásból ismerjük. Emiatt több elképzelés is felmerült a király halálával kapcsolatban, hogy esetleg később ölték meg. Valószínűleg azonban a király valóban a csatában vesztette életét, és vagy őt, vagy mást temettek el Fehérváron, további források híján és a sírok pusztulása miatt az igazság nem deríthető ki. Az jelzésértékű, hogy 1527-ben a testvére, Jagelló Anna és özvegye Habsburg Mária jelenlétében újratemették, és ekkor sem merült fel, hogy mást rejt a sír. További szakirodalommal: Farkas Gábor Farkas, *Új kérdések II. Lajos rejtélyes halálával és temetésével kapcsolatban*. *Magyar Könyvszemle* 131:4 (2015) 381–396.

15 „...*induerunt eum episcopi in dalmatica, et in pedibus sandaliam et in capite diademam de auro puro inponen., et solenniter commemorationem fecimus pro anima ipsius religiosi, et sacerdotes sacrifican. pro*

1. KÉP. JÁNOS KIRÁLY PECSÉTTJÉNEK KÖRIRATA:
SIGILLUM SERENISSIMI PRINCIPIS. DOMINI JOANNIS DEI
GRATIA REGIS HUNGARIE, DALMACIE, CROACIE

2. KÉP. JÁNOS KIRÁLY NAGYPECSÉTTJE

nos tehát az első hetek versenyfutását megnyerte, és miután november 10-én az országgyűlés királlyá választotta, a következő napon a Szent Koronával Székesfehérváron a magyar törvényeknek megfelelően megkoronázták.

A koronázásról sajnos csak kevés forrás maradt fenn, részletesebben egyedül Szerémi György írt róla.¹⁶ Szemtanúként tőle tudjuk, hogy a Nagyboldogasszony tiszteletére felszentelt templomot feldíszítették posztókkal és gyertyákkal. A mise során a sekrestyében felöltöztették a Szent Istvánnak tulajdonított ruhákba és vállára borították a koronázási palástot. Felövezték Szent István kardjával, kezébe kapta a jogart és az aranyalmát. Majd a templom közepén Podmaniczky István nyitrai püspök megkoronázta,¹⁷ és végül trónra ültették. Ezt követően a templom bejáratánál lóra szállt, a városon kívül levő Szent Miklós-szoborhoz lovagolt, ahol régi szokás szerint a négy égtáj felé suhintott, ezzel jelezve, hogy megvédi az országot, akárhonnan érkeznek is a támadás. Az ünnepélyes ceremóniát koronázási lakoma zárta a fehérvári prépost palotájában, ahol a főemberek a király mellett étkeztek, míg a kevésbé rangosak a távolabbi asztaloknál kaptak helyet. Bár külföldi követekről nem tudunk, és királynéi udvartartás híján a szebbik nemet is kevesebben képviselhették, a lakoma a szokásoknak megfelelően zajlott, az est hangulatát pedig citera, dobok és sípok játéka emelte.

eo, et unam markam fecit ac mandauit, ut offerant ad aram crucis pro eo. Et posthec in una tumba marmorea condiderunt. Szerémi György II. Lajos és János királyok házi káplánja emlékirata Magyarország romlásáról 1484–1543. Közl.: Wenzel Gusztáv. (Monumenta Hungariae Historica, II; Scriptores, I.) Pest, 1857 (= Szerémi), 135.

16 Az eseményről összefoglalóan: Pálffy Géza, Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról. *Századok* 138:5 (2004) 1010–1011.

17 Szerémi szerint Várdai Pál esztergomi érsek és Perényi Péter koronaőr koronázta meg, de rosszul emlékezett. Szerémi, 137.

A magyar mellett sokféle szerb szó hallatszott, maga a király is így beszélgetett egyik alattvalójával, Radics Bosiccsal. Az egyetlen komolyabb incidenst az jelentette, hogy Perényi Péter koronaőr visszakövetelte a koronát a királyi asztalról, és János elszomorodva, kénytelen-kelletlen engedni kényszerült.¹⁸ A következő napokban az újdonsült király Fehérváron maradt, és elkezdte kinevezni saját híveit a legfontosabb pozíciókra, közben pedig kialakította a saját udvartartását. Úgy tűnt, hogy minden rendben van, és János Isten kegyelméből, valamint a rendek akaratából egész Magyarország, Horvátország és Dalmácia királya, ahogy ezt halála pillanatáig a kiadott okleveleiben nem szűnt meg hangoztatni, és pecsétjein ott voltak a megszokott királyságok címerai.

Szinte zökkenőmentesen sikerült átvennie az ország pénzverőkamaráit, a kezében volt a budai királyi rezidencia, egyik legtapasztaltabb híve, Frangepán Kristóf pedig már az osztrák területekre való betörést tervezgette.¹⁹ A viharfelhők azonban egyre gyűltek, és alig egy év múlva János hatalma romokban hevert. Most röviden tekintsük át ennek okait.

János egy hatalmas vereség és egy komoly tragédia után került hatalomra. Bár pontosan nem tudjuk a mohácsi csatában elesettek létszámát, becslések szerint 10 000 katonánál többen maradtak holtan a csataterén, köztük számos főnemes és főpap, a magyar politikai elit jelentős része.²⁰ Ez óhatatlanul az addigi rend felbomlásával járt, és a helyzetet súlyosbította, hogy az oszmán seregek feldúlták az ország fővárosát, Budát, majd rabolva-fosztogatva távoztak az országból. János tehát egy olyan ország trónját szerezte meg, amelynek gazdag középső területeit korábban soha nem látott pusztítás érte, elitjét megtizedelték, mozgósítható hadseregét pedig felmorzsolták.²¹

János király valójában soha nem uralta az ország egész területét. A királyság nyugati határának nagybirtokosai kezdettől fogva elutasították a személyét, miként a horvát nemesség is. Utóbbiakat Habsburg Ferdinánd osztrák főherceg már évek óta komolyan támogatta az oszmánok elleni küzdelemben, és nem bíztak abban, hogy János képes lenne megvédeni őket.²² 1527 nyarán a Habsburg-hadsereg támadása kivetette Jánost Budáról és a Dunántúlról, a következő években pedig elveszték a szepesi és trencsényi birtokok, amelyek addig a Szapolyaiak magterületének számítottak.²³ Így a korábbi évtizedekben emelt reprezentatív egyházi és világi épületek már nem hirdethették tovább a család dicsőségét.

18 Szerémi, 137–139.

19 Zermegh János, Emlékirat a Ferdinánd és János, Magyarország királyai között történt dolgokról. In: *Kronikáink magyarul. III/2*. Válogatta és fordította Kulcsár Péter. Budapest, 2007, 139.

20 B. Szabó János – C. Tóth Norbert, „Árnyékboksz az árnyéksereggel” – avagy már megint mindenért Szapolyai a hibás. A magyar elit 1526. évi szerepvállalásáról Botlik Richárd új könyve kapcsán. *Hadtörténelmi Közlemények* 131:2 (2018) 287–320.

21 A csata utáni hetek háborús eseményeire máig alapvető: Jászay Pál, *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. I*. Pest, 1846.

22 Varga Szabolcs, Az 1527. évi horvát-szlavón „kettős királyválasztás” története. *Századok* 142:5 (2008) 1127–1129.

23 Lásd erre Kenyeres István e kötetben olvasható tanulmányát. A szepességi területek eseményeire: Carolus Wagner, *Analecta Scepusii sacrii et profani. Pars II*. Viennae, 1774, 15. Ez alapján: Hradszky József, *Szepesvár és környéke*. Igló, 1884, 68.

Jó példa erre Kassa esete, ahol a városi polgárok megalázó módon tüntették el a Szapolyaiak címerét.²⁴ Miként Erdős Zoltán találóan megállapította, ezzel az aktsussal nem egyszerűen a becsületében sértették, hanem a királyi méltóságától fosztották meg Jánost.²⁵

Ma már tudjuk, hogy amíg a főpapok nagyobb része inkább János környezetében bukkant fel 1526 utolsó hónapjaiban, az udvari méltóságok közül szám szerint leggyakrabban keresték a Habsburg özvegy mellett a boldogulást.²⁶ Jánosnak tehát kezdettől fogva népes ellenzéke volt, a legnagyobb hiányzó kétségtelenül Bátori István nádor volt, aki pedig korábban kifejezetten jó viszonyt ápolt az erdélyi vajdával.²⁷ Ő II. Lajos halála után Mária királyné környezetében bukkant fel, és 1530-ban bekövetkezett haláláig a Habsburgok egyik legfontosabb magyarországi szövetségeseinek számított. Elévülhetetlen érdemei voltak, hogy a pozsonyi országgyűlés megválasztotta Ferdinándot magyar királynak 1526. december 16-án,²⁸ a következő évben pedig Fehérváron több ezres tömeg előtt egy órán keresztül beszélt arról, hogy János uralkodása valójában törvénytelen.²⁹ Mindez kimerítette a felségsértés fogalmát, ám János tehetetlen volt, és nem lépett fel ellene. Talán továbbra is bízott a nádor áttérésében. Mindenesetre öccsének, Andrásnak kisebb birtokot is adományozott, és egészen 1530-ig nem nevezett ki nádort, és ez még saját párthívei előtt is hatalmának szűkre szabott határait jelezte.³⁰

Mária királynén még a nádornál is több múlt, hiszen egyáltalán nem volt mindegy az özvegy politikai szándéka. Az erdélyi vajda mindezt jól tudta, és követi útján még a megkoronázása előtt megkérte a kezét. Rangbéli akadály nem állt a frigy előtt, Habsburg dinasztikus érdek azonban annál inkább. Hiába tartotta még VII. Kelemen pápa is elképzelhetőnek a házasságot, Mária szinte azonnal visszautasította az ajánlatot, és minden erejével bátyja, Ferdinánd megválasztásán munkálkodott.³¹ Mivel Lajos 1526 nyarán őt bízta meg a királyi kegyűri jog gyakorlásával, ő nevezhette ki a megüresedett egyházi tisztségekbe az új méltóságviselőket. Királynéi birtokai révén pedig az ország leggazdagabb birtokosai közé tartozott, így Jánoshoz való viszonya sokat nyomott a latban. Erejét mutatja, hogy az év utolsó hónapjaiban már egy önálló hatalmi centrum kialakí-

24 „Interim armam suam super parietem aplicatam luppum retraxerunt et ad unum caniculum ligaverunt cum straminibus, et insuper mingerunt cum vrinis suis et destercoraverant postea eum humana stercora. Et insuper incenderunt strameam super canem et dicebant blasfeman: »Ecce Rex canis; ecce Rex canis«.” Szerémi, 197. Erre lásd H. Németh István e kötetben olvasható tanulmányát.

25 Erdős Zoltán, Farkas vagy kutya? Hatalmi jelképek és politikai program Zsámboky János emblémáján. *Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)* 17:2 (2010) 238–239.

26 C. Tóth Norbert, Ecsedi Bátori István pozsonyi tartózkodásának számadáskönyve. Adalékok Magyarország 1526 végi politikatörténetéhez. *Levéltári Közlemények* 80 (2009) 174.

27 C. Tóth Norbert, Egy legenda nyomában. Szapolyai János és ecsedi Bátori István viszonya 1526 előtt. *Századok* 146:2 (2012) 461–462.

28 C. Tóth, Ecsedi Bátori István, 169–208. A királyválasztás pontos dátumára lásd: Gecsényi, I. Ferdinánd udvarmesterének levelei, 16.

29 Gecsényi, I. Ferdinánd udvarmesterének levelei, 17.

30 C. Tóth, Egy legenda nyomában, 462.

31 Barta, Illúziók esztendeje, 20.

tására is képes volt Pozsonyban.³² Nem tudjuk, hogy mi lett volna, ha Mária igent mond Jánosnak. Valószínűleg ez sem jelentette volna a tragikus magyar politikai helyzet megoldását, hacsak a korábbinál komolyabb Habsburg segítség nem érkezik az országba, aminek az eshetőségét nyugodtan kizárhatjuk. A polgárháborút azonban minden bizonnyal el lehetett volna kerülni, és János más pozícióból tárgyalhatott volna nyugaton és keleten egyaránt. Mindez azonban csak feltételezés. A tény az, hogy Máriának köszönhetően Jánosnak még hatalma csúcspontján – 1527 első felében – is volt egy komoly ellentábora az országban. Erről pedig az országban, illetve külföldön is tudtak, és ez tovább rontotta a király megítélését.

A reprezentáció fontos színtere a diplomácia, és János ezen a téren már a kezdetektől fogva hátrányban volt. Ennek egyik legfőbb oka, hogy az ellenlábás Habsburgokkal – a franciákat leszámítva természetesen – senki nem húzott szívesen ujjat, hiszen a testvérpár, Károly és Ferdinánd az 1525. évi páviai győzelmet követően már nyilvánvalóan a kontinens legerősebb családjának számított. János elszigetelődésének másik előidézője, hogy az európai udvarok követei egyszerűen nem jutottak el Magyarországra, mert legtöbbször már Habsburg-területen feltartóztatták őket. Ez történt például 1527-ben VIII. Henrik király követével, John Walloppal, akinek megbízatása ellenére sem sikerült találkoznia a magyar királlyal.³³ Az a földrajzi tény, hogy Jánoshoz nyugatról csak Habsburg (V.) Károly és (I.) Ferdinánd országain keresztül lehetett eljutni, eleve megnehezítette a diplomáciai kapcsolatok ápolását, és szinte törvényszerűen lökte Jánost az óvatos hintapolitikát folytató Lengyelország mellett az egyetlen szabad irányba, az Oszmán Birodalom felé.

János kormányzatáról kétségtelenül a katonai kudarcai árultak el a legtöbbet. A késő középkori Európa számos példát szolgáltat arra, hogy lehet bármilyen ingatag egy uralkodói legitimitáció, a katonai és kormányzati sikerek képesek ezt a hátrányt eltüntetni. Jó példa erre Hunyadi (I.) Mátyás esete, hiszen az alig tizenöt éves ifjú éppen a prágai börtönben ült, amikor magyar királlyá választották. Az első években meg sem tudták koronázni, politikai ellenfelei Habsburg (III.) Frigyes személyében ellenkirályt választottak, és származása miatt élete végéig hallgatnia kellett az európai udvarok lekicsinylő megjegyzéseit. Ám mivel ellenfeleit legyőzte, és képes volt a hatalmát a saját erejéből konszolidálni, senki sem kérdőjelezte meg legitimitását.³⁴ János király azonban a legfontosabb pillanatokban mindig veszített, és alig két év alatt a korábban felépített hadvezéri nimbuszát teljesen lerombolta. Veszített 1527. szeptember 27-én Tokajnál és

32 A kegyúri jogra: C. Tóth, Ecsedi Bátori István, 170. A birtokokra: Kenyeres István: A királyi és királynéi „magánbirtokok” a 16. században. *Századok* 138:5 (2004) 1110–1112.

33 Angyal Dávid, Erdély politikai érintkezése Angliával (első közlemény). *Századok* 34 (1900) 311–312. Újabban: Botlik Richárd, Szapolyai János londoni váltója. Adalékok a mohácsi csata utáni angol–magyar szövetség pénzügyi hátteréhez. In: Bessenyei József – Draskóczy István (szerk.), *Pénztörténet – Gazdaságtörténet. Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára*. Budapest–Miskolc, 2009, 71–72.

34 Mátyás uralmának legújabb értékelését lásd: Pálosfalvi Tamás, *Hunyadi Mátyás*. (Sorsfordítók a magyar történelemben) Budapest, 2018.

1528. március 20-án Kassa mellett a szinai csatában, utóbbi következtében még az országból is kiszorult.³⁵ Alig másfél évvel a koronázását követően fel kellett adnia az ország szakrális és politikai központját, az Esztergom–Székesfehérvár–Buda háromszöget, és saját erejéből nem is tudta visszaszerezni a régió feletti uralmat. Európában tisztában voltak János katonai gyengeségével, és senki nem kötötte össze szívesen a sorsát egy bizonytalan hatalmú királlyal.³⁶

Végezetül pedig meg kell említenünk, hogy a szultánnal kötött szövetség szintén nem tett jót János megítélésének. Hiába ápolt több európai királyság élénk diplomáciai kapcsolatot a Portával, hiába küldött Velence hajbókoló szerencsekívánságot Szulejmánnak 1526 őszén a mohácsi csata, 1529-ben pedig János budai újrakoronázásának hírére,³⁷ a magyar királyi udvar presztízsét erősen rombolta az egykori ellenséggel megkötött szövetség híre. Ebben a folyamatban is kimutathatók fontosabb állomások, amelyek jelezték János politikai mozgásterének beszűkülését. Az 1528. február 29-én Isztambulban megkötött fegyverszünet távolról még tűnhetett két szuverén uralkodó szerződésének. A Szulejmán szultán és János között 1529. augusztus 19-én lezajlott mohácsi találkozó ko-reográfiája azonban már egyértelműen megmutatta a kapcsolat természetét. János és kísérete kezét csókolta a padisahnak az oszmán katonai védelemért és támogatásért cserében, azaz látványosan megalázkodott a szultán előtt. Bár a szultán kíséretében nem tulajdonítottak ennek az aktusnak különleges fontosságot („*Udvaromba jött s szultáni trónom zsámolyát megcsókolván, padisahi kegyelemben részesítettem*” – szölt róla Szulejmán hadjárat naplója),³⁸ Európában jól ismerték e gesztus értelmét. A magyar király kíséretében tartózkodó Frangepán Ferenc ferences szerzetes, humanista műveltségű diplomata és kalocsai érsek hiába próbálta meg a pápa elé járuló keresztény alattvalók hódolatának párhuzamaként magyarázni János tettét, VII. Kelemen pápa 1529. december 21-én kelt bullájában kiközösítette János királyt és országát.³⁹ Persze a Habsburg-diplomácia is mindent megtett János befektetéséért. Elterjesztették róla, hogy ő hívta a szultáni hadsereget Magyarországra, ami természetesen nem volt igaz.⁴⁰ Ugyanakkor mégis Szulejmán foglalta el Budát és szerezte vissza a koronázási ékszereket, melyeket aztán Jánosnak ajándékozott. Ezeknek a gesztusoknak azonban komoly ára volt. 1529. október végén Jánost újra megkoronázták, ám immár a szultán akaratából. A magyar királyhoz hú Zermegh János szerint mindez így történt: „*Lám, ma a te kezedbe és hatalmadba adom e várat, Buda várost és Magyarország egész királyságát, téged Magyarország királyának nyilvánítlak és kihirdetlek [...] emlékezz Istenre és az én jótéteményeimre. Így vedd a koronát és az összes többi királyi*

35 Erre lásd B. Szabó János e kötetben olvasható tanulmányát.

36 Erre lásd Kasza Péternek János király diplomáciai törekvésekről szóló tanulmányát ebben a kötetben.

37 Kropf Lajos, Történeti irodalom. Századok 34 (1900) 741–742.

38 Fethnéme az 1529-i hadjáratról. In: *Török történetírók. I.* (Török–Magyarkori Történelmi Emlékek) Ford. Thúry József. Budapest, 1893, 387.

39 Szabó Péter, Szapolyai János kézcsókja. In: Erdélyi–Tusor (szerk.), *Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*, 30–31.

40 Uo. 33.

ékességet, amelyekkel te és a te örököseid a jövőben szerencsésen éljeteke. Ezekkel a szavakkal a császár kivonult a várból, a hídon átkelt a Dunán, és Jánost Budán hagyva hazatért.”⁴¹ Ha mindez nem lett volna elég, a szultán itt hagyta János nyakán Lodovico Gritti velencei kalandort, akit 1530 végén kénytelen volt kinevezni kormányzónak, és mindez tovább szűkítette a király amúgy is kicsiny mozgásterét. János számára ekkortól kezdve az volt a kérdés, hogy a kétségbeejtő valóság ellenére miként tud kifelé úgy viselkedni, mintha továbbra is valóságos hatalma lenne, miként tudja megőrizni királyi méltóságát, és vajon mennyit tud visszaszerezni folyamatosan kopó szuverenitásából.

Meghúzá az 1527–1529 közötti két év mérlegét, tragikus a kép. Habsburg (I.) Ferdinánd személyében immár volt egy másik törvényes király, aki mögött ott állt testvére, a német-római császár. Hadserege romokban, királyi székhelye szintúgy, Budán pedig állandó oszmán helyőrség állomásozott. A család legfontosabb birtokai, a gazdag nyugat-magyarországi városok, a körmöcbányai pénzverő kamara mind elvesztek.⁴² A pápa kiátkozta, és egyetlen szövetségese a mind leplezetlenebb világhuralmi igényekkel fellépő Oszmán Birodalom volt. Ami az ország területéből maradt, azt is szinte csak a szultán jóindulatának köszönhette. Ebből látszik, hogy ami itthon kiemelkedő gazdagságnak és hatalomnak számított, az a nemzetközi küzdőtéren szövetségesek nélkül vajmi keveset ért. A Szapolyaiak minden vagyona és befolyása kevés volt ahhoz, hogy János megszilárdítsa a hatalmát.

Ennek ellenére a mérleg másik serpenyője sem volt teljesen üres. Jánosnak maradtak ügyes diplomatái, alkalmas szakemberei, és az ország nagyobbik része továbbra is őt tekintette királyának. Pénzét elfogadták, műveltségét pedig elismerték. 1530-ban sikerrel védelmezte meg Buda várát a Habsburgoktól, és a másfél hónapos ostromot követő győzelem némileg megerősítette híveinek beléje vetett bizalmát.⁴³ A következő években különböző városokban folytatott kisebb-nagyobb építkezéseket, és a hatalma alatt maradt területeken mind több helyen bukkant fel a Szapolyaiak jól ismert farkasos címere. Királyságának területe összeszűkült, ám ennek ellenére maradt ereje uralkodni és hatalmát megmutatni.

SZEMÉLYES MŰVELTSÉG, UDVARI MECENATÚRA

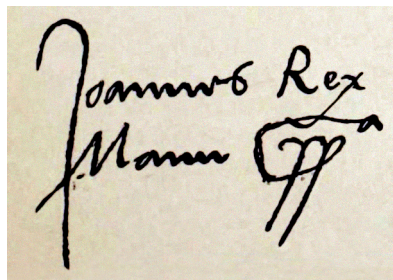
A középkori királyi udvarok értékelésében mindig fontos szempont a tudományok és művészetek képviselőinek támogatása, a mecenatúra. János király udvarának humanista tagjait Barta Gábor mutatta be évtizedekkel ezelőtt megjelent

41 Zermegh, *Emlékirat*, 151.

42 Ujszászi Róbert, Szapolyai János király elfeledett évszámú körmöci dénárja. *Az Érem* 67:2 (2011) 7–9.

43 Az ostrom utáni napokban került sor Gritti kinevezésére és oroszánfejfel történő címerbővítésére, és hasonlótl találunk a Buda polgárait megnevesítő címerlevélben. Ebben a régi címet egy zászlóval és három emberi fejet tartó oroszánál bővítette ki, mondván „az oroszán, a legnevesebb minden állatok között, nem jelent mást, mint azon oroszáni bátorságokat, melyet az elmúlt ostrom alatt ellenségeink visszaverésében tanúsítottatok”. Varjú Elemér, János király címerbővítő levele Gritti Alajos részére. *Turul* 19 (1901) 89.

tanulmányában.⁴⁴ Sajnos ma sem tudunk sokkal többet erről a közegről, de Brodarics István, Frangepán Ferenc, Verancsics Antal és Mihály egyházi részről, illetve a Padovában tanult Istvánffy Pál, valamint Batthyány Orbán a világi nemesség sorából mind-mind kitűnő humanistának számítottak.⁴⁵ Ez alapján árnyalnunk kell Barta Gábor némileg lekicsinylő megállapítását János udvarának kifinomult voltáról. Hiszen művelt tudósokban és művészekben továbbra sem volt hiány, csupán annyiban tűnik szűkebbnek a kör, amennyiben maga az udvar mérete is szerényebb volt az elődökéhez képest.⁴⁶ Ugyanakkor híveinek szoros itáliai kapcsolatai, valamint a lengyel művelődés intézményeihez, különösen a krakkói egyetemhez és nyomdához való közelség biztosította János udvarának az európai kultúrához való akadálytalan hozzáférést.⁴⁷

3. KÉP. SZAPOLYAI JÁNOS KIRÁLY KÉZÍRÁSA

János kapcsán ritkán emlegetjük, hogy ő maga is kitűnően beszélt latinul, komoly irodalmi műveltséggel rendelkezett, és nem egy esetben saját maga vágott bele a levélírásba, illetve írta alá a nevében kiadott okleveleket.⁴⁸ Kaspar Winzerer bajor követ midőn 1527 májusában találkozott vele, feljegyezte, hogy a király előtt „könyv feküdt az asztalon, s hadügyekről mindenféle kérdéseket tett föl nekem: a gyalogosoknak csatarendbe állításáról, mennyibe kerülne havonként tíz, hús landsknecht élemezése, tartása, milyen áron kaphatni nagyobb, s milyenen kisebb ágyúkat”.⁴⁹ János tehát könyvből és beszélgetések útján is igyekezett minél többet megtudni a német hadviselésről, ami éppen élénken foglalkoztatta. Emellett újabb adalék, hogy személyesen levelezett a kor kitűnő itáliai humanista történetírójával, Paolo Giovióval, akit a barátjaként emlegetett. A viszontválasz is hasonlóan nagyvonalú volt, ugyanis a latinul olvasni és beszélni tudó Szapolyai Jánosról Giovio így ír: „János király békés és kegyes lelkületű volt, erősen hajlamos a bőkezűsége és igazságosságra. Belőle ugyanis hiányzott a magyaroknál természetes katonai vitézség, mert minthogy az irodalmi tanulmányokban képezték ki, a kedvező és kedvezőtlen sorsfordulatokban nem erejére támaszkodott, hanem érett megfontolása érveire; nem is volt senki óvatosabb, sem éberebb az állam ügyeinek tárgyalásában, sem pedig, amikor teendőit abbahagyta, kellemesebb és emberibb, mint ő.”⁵⁰ Talán nem

44 Barta, Humanisták I. János király udvarában.

45 Lásd Ács Pál és Kasza Péter tanulmányait ebben a kötetben. Brodaricsra: Kasza Péter, *Egy korszakváltás szemtanúja. Brodarics István élete és működése*. Pécs–Budapest, 2015, különösen 82–90. Batthyány Orbánra: Sörös Borbála, Verancsics Antal: *Elogium Urbani Bathiani*. In: Lengyel Réka – Ujváry Gábor (szerk.), *Lybus 2012–2013*. Budapest, 2014, 45–49.

46 Barta, Humanisták I. János király udvarában, 193.

47 Kovács Endre, *A krakkói egyetem és a magyar művelődés. Adalékok a magyar–lengyel kapcsolatok XV–XVI. századi történetéhez*. Budapest, 1964, 117–129.

48 Neumann Tibor, János király saját kezű levelei. *Turul* 85:3 (2012) 110–114.

49 Barta, Humanisták I. János király udvarában, 197.

50 Szende László – Szvitek Róbert József, Szapolyai János levele Paolo Giovióhoz. *Történeti Múzeológiai Szemle. A Magyar Múzeumi Történész Társulat Évkönyve* 7 (2007) 266.

járunk messze az igazságtól, hogy János szeretett olvasni, és ezt tudták is róla. Így nem tekinthető egyszerű humanista hízelkedésnek az itáliai vándorhumanista Valentinus Polydamus részéről, hogy 1536-ban János királynak ajánlotta a magyarok eredetéről írt történeti művét.⁵¹ Az sem véletlen, hogy Johannes Honterus Brassóban kinyomtatott Szent Ágoston szentenciáinak címlapját János és felesége, Jagelló Izabella közös címere díszítette.⁵² Sajnos a Szapolyaiak könyvtáráról szinte semmit sem tudunk, de van rá adat, hogy János használta Mátyás budai könyvgyűjteményét, és Izabella révén például került egy kötet Olmützbe is belőle. Izabellát dicséri, hogy gyermekük, II. János is kitűnő nevelést kapott, és később saját könyvgyűjteményt hozott létre Gyulafehérváron.⁵³

A lengyel királyi udvar mellett Itália volt Európa másik területe, amellyel igazán élő kapcsolatai voltak János király udvarának. Velence volt Szapolyai diplomáciájának központja, ahol a követek zavartalanul képviselhették a magyar érdekeket. Mindez a pápai kiátkozás után még jobban felértékelődött, hiszen a pápai udvarral az addigi szoros kapcsolatok megszakadtak. Csak III. Pál 1534. évi megválasztását követően érkezett ismét pápai követ Girolamo Rorario (Hieronymus Rörer) személyében Magyarországra. Ő ezt követően még egy alkalommal, 1539 végén kereste fel a budai királyi udvart pápai nunciusként.⁵⁴

Az ellenséges területté váló német tartományok helyett János hívei Itáliában próbáltak kereskedelmi piacot szerezni, és ebbe a törekvésbe illeszkedett bele Gritti kormányzósága.⁵⁵ Bár joggal látjuk benne a Porta minden hájjal megkent szálláscsinálóját, ugyanakkor minden bizonnyal az ő velencei kapcsolatainak köszönhető, hogy az 1530-as években egyre-másra bukkantak fel itáliai művészek János király udvarában. Megfordult Budán Francesco Cherea (Francesco de Nobili di Lucca), a kor ünnepest színésze, egyben a velencei dőzse bizalmasa és ágense, akinek velencei háza János itáliai követeinek állandó szállásának számított.⁵⁶ Giovanni Antonio Pordenone manierista festő a már említett Rorario bíboros kíséretében érkezett hazánkba, és János király 1535. április 24-én nemesi címerlevelet adományozott számára, ami a kitüntetett elismerés jele volt.⁵⁷ Barta Gábor szerint egy megszerzett képet honorált ekképp a magyar uralkodó, bár

51 A mű címe: *De origine ac rebus gestis Hungarorum liber primus*. Barta, Humanisták I. János király udvarában, 198. Újabban: Palotás György, Egy 16. századi „volusi Annales” ellen: hogyan ne írjunk történelmet, In: Békés Enikő – Kasza Péter – Lengyel Réka (szerk.), *Humanista történetírás és neolatin irodalom a 15–16. századi Magyarországon*. Budapest, 2015, 110–111.

52 *Sententia ex omnibus operibus divi Augustini decerptae*. (Régi Magyar Nyomtatványok, 30.) Corona, 1539; Erdős, Farkas vagy kutya, 234, 236.

53 Monok István, *A művelt arisztokrata. A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században*. Budapest, 2012, 51.

54 Fraknói Vilmos, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkal. III. kötet*. Budapest, 1903, 43, 54–58.

55 Bessenyei József, Szapolyai János gazdaságpolitikai törekvései, magyarországi városok és az ország kereskedelmi útvonalainak összefüggésében. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 38 (2013) 32–34.

56 Kardos Tibor, A Gritti játék keletkezése. *Irodalomtörténeti Közlemények* 74:5–6 (1970) 556.

57 Balogh Jolán, *Varadinum. Várad vára. I. kötet*. (Művészettörténeti Füzetek, 13/1.) Budapest, 1982, 38. Ő tévesen 1533-ra datálta az oklevél kiadását. Ezt korrigálta: Barta, Humanisták I. János király udvarában, 198, 365: 14. jegyzet.

erről konkrét forrás nem került elő. Izabella királyné érkezése után immár egy állandó udvari festő élt Budán Desiderio Boninsegni személyében. Nem mellékesen a János kancelláriáján kiállított oklevelek szintén erőteljes itáliai hatásról vallanak. Ez egyrészt a késő középkori magyar udvar oklevélkiadási gyakorlatának továbbélését jelzi, másrészt megerősíti a Mohács után is létező itáliai–magyar kulturális kapcsolatok tényét.⁵⁸ János udvara kifinomult ízlésének bizonyítéka, hogy X. Leó pápa udvari zenésze, Matthias Marigliano 1538–1544 között Váradon élt, és a későbbi évtizedek Európa szerte híres lantművésze, Bakfark Bálint is az ő keze alatt kezdte pályafutását.⁵⁹ Sőt a Brassóban született Bakfarnak már az apja, Tamás is János király környezetében szolgált lantművészként. Összességében elmondhatjuk, hogy bár Jánostól távol állt a humanista virtus, életmódjában és habitusában inkább a középkori ideákat követte, műveltségére, illetve művészetszeretetére nem lehetett panasz.⁶⁰

KIRÁLYI ÉPÍTKEZÉSEK AZ 1530-AS ÉVEKBEN

Az uralkodói reprezentáció legfontosabb színtereinek a városok számítottak. A nekik adott privilégiumok biztosították a pozitív emlékezetet, a falaik közötti építkezések pedig „örök időkig” hirdették a donátor és tulajdonos hírnevét. János király esetében tudatos várospolitikáról nem, inkább a késő középkori városigazgatási mechanizmusok továbbéléséről beszélhetünk.⁶¹ Ebben persze a kényszer is szerepet játszott, hiszen éppen az urbanizáltabb Dunántúl és Felvidék csúszott ki legkorábban a kezei közül, így például Sopron, Pozsony, Bártfa, Eperjes szinte kezdettől fogva kívül esett János befolyási övezetén, így értelemszerűen esélye sem volt építkezni vagy alapítványokat tenni ezekben a városokban. Volt róla már szó, de itt is meg kell említeni, hogy családi birtokainak zömét rövid úton elvesztette (Pápa, Trencsén, Szepesvár), és ez hatalmas csapást mért a családnak, illetve János uralkodói reprezentációs lehetőségeire. Valószínűleg a korban rengeteg helyen volt látható a család címere, ám ezeket a kassaihoz hasonlóan rövid úton eltüntették a Habsburg hatalomátvételt követően. Igaz, a kassai Szent Erzsébet-templom szentségházán átvészelte a nehezebb időket a Szapolyaiak farkast ábrázoló címere,⁶² ám ez ugyanúgy unikális, mint a szépségi Márkusfalva

58 Donászy Ferenc, Az oroszlán ábrázolása a magyar heraldikában. *Turul* 52 (1938) 21. 1540-re azonban az utolsó miniátor is elhagyta az udvart, aki annak idején még a budai műhelyben tanulta a mesterséget. Nyulásziné Straub Éva, Festészet a magyar heraldikában. *Turul* 74:3–4 (2001) 91.

59 Barta, Humanisták I. János király udvarában, 199.

60 Varga Szabolcs – Oborni Teréz, A béke mint a hatalmi propaganda eszköze Jagelló (II.) Ulászló és Szapolyai (I.) János idején. In: Baráth Magdolna – Molnár Antal (szerk.), *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Budapest–Győr, 2012, 251–257.

61 Lásd Gálfi Emőke és H. Németh István e kötetben olvasható tanulmányait.

62 Csoma József, A kassai szentségházán lévő czimerek. *Turul* 7 (1889) 25; Gyulai Éva, Farkas vagy egyszarvú? Politika és presztízs megjelenése a Szapolyai-címer változataiban. *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkor Erdélyéről. Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica* 13:3 (2008) 128.

(Markušovce) templomában fennmaradt címer.⁶³ A legfontosabb rezidenciák mellett a szepeshelyi Szent Márton-templom mellé épített Corpus Christi-kápolna, a család szakrális temetkezőhelye is elérhetetlenné vált a család számára. Ugyanez igaz a késmárki Szűz Mária-iszotálnak tett alapítványára és a régióban fekvő karthauzi és pálos kolostorokra, amelyek eddig a család támogatását élvezték.⁶⁴ Nem jártak jobban a János országrészében fekvő családi birtokok sem, hiszen a leggazdagabbakat, mint például Tokajt és Debrecent János már nagyon korán elzalogosította.⁶⁵ Utóbbi hiába volt ekkor már az ország egyik leggazdagabb mezővárosa, hiába fordult meg János többször a falai között, és hiába adott lakóinak vámmentességet, semmilyen reprezentatív építkezéséről nem tudunk.⁶⁶ Ugyanez igaz a gazdag bortermő vidéken fekvő Tokaj esetében, hiszen itt sem készült a család megrendelésére építmény. Hacsak pálos kolostorát nem tekintjük annak, ám az 1537-ben áldozatul esett Ferdinánd csapatainak, a környék többi rendházához, a sajóládihoz, diósgyőrihez, a regécéhez és az újhelyihez hasonlóan. Ezekben a rendházakban a család szintúgy gyakran megjelent adományozóként, így kifosztásuk egyben a Szapolyaiak intézményrendszerének pusztítását is jelentette.⁶⁷ 1530-ban Szatmár mezőváros ugyan címerlevelet kapott Jánostól, és ez minden bizonnyal összefüggött az azzal a törekvéssel, hogy a hozzá hű családokat és közösségeket megjutalmazza,⁶⁸ ám itt sem következtek újabb lépések. A támogatásra épülő várospolitikát tehát nem hozta magával a reprezentatív építkezéseket és adományokat.

János uralmának egyik fontos újdonsága, hogy kényszerűségből fakadóan nem tudott stabil, állandó udvart kiépíteni. A politikai helyzet változásának megfelelően Budán, Váradon, Lippán tartózkodott a legtöbbet, így itteni tevékenységéről tudunk inkább. Emellett persze hosszabb-rövidebb ideig elidőzött más városokban is, így a Dunántúlon Fehérváron és Pécsen, utóbbiban például

63 Hradszky József, A markusfalvi róm. kath. templom és síremlékei. *A Szepesmegyei Történelmi Társulat évkönyve* 1 (1885) 110–111; Bárczay Oszkár, A markusfalvi templom czímeres emléktáblái. *Turul* 15 (1897) 93–94. Legújabbban: Horváth Richárd, Mitől vár a vár? Márkusfalvi Máriássy István várépítési kísérlete 1507-ben. In: Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András (szerk.), *Tiszteletkőr. Történelmi tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Budapest, 2012, 421–430.

64 Erős Katalin Renáta, A Szapolyai Krisztus Teste temetőkápolna búcsúlevele. Egy kora újkori oklevélhamisítás. *Turul* 91:2 (2018) 42–44.

65 Bárány Attila, Adalékok az Ártándiak családi történetéhez. *Turul* 76:1–2 (2003) 26–27.

66 MNL OL P 419 A2. No. 23. 1531. 07. 25. Bajoni Benedeknek 2500 forintért adta János király zálogba a mezővárost. Előtte hűségükért még vámmentességet adományozott a debreceni polgároknak. Erről bővebben: Balogh István, Debrecen első jegyzőkönyvei mint történelmi források (1547–1552). In: *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve IX*. Debrecen, 1982, 108. Szendiné Orvos Erzsébet, Debrecen és Erdély kapcsolata a XVI. század közepén. (A nagyváradi béke és következményei 1538–1571) In: *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXVIII*. Debrecen, 2001, 9–11.

67 A sajóládi kolostornak tett adomány 1527. évi megerősítését lásd MNL OL DL 38863. A szöveg külön kitér a családtagok Boldogságos Szűz iránt tanúsított különleges tiszteletére „*quod nos ob spem et singulitatem devotionem quam ad beatam et gloriosam virginem Mariam gerimus*”, így megerősíti a Szapolyaiak körében meglevő Szűz Mária-kultusz létezését.

68 Varjú Elemér, Buda-Felhévíz mezőváros czimerlevele. *Turul* 20 (1902) 40.

ez alkalommal a helyi pálos kolostornak adómentességet is adományozott.⁶⁹ Alap kutatások híján nincs mód az uralkodó minden kiváltság- és adománylevelét számba venni, a szórványos adatokból úgy tűnik, hogy János királynak az állandó háborús állapotok ellenére maradt ereje néhány központban építkezésekre, máshol kiváltságok adományozására.

1526 októberében Buda még magán viselte Szulejmán hadainak a nyomát, ám azt senki sem gondolta, hogy a Magyar Királyság fővárosa a következő években folyamatosan frontvonalban marad, és újabb ostromokat kell elszenvednie. 1529 őszén német lakosságának egy részét kardélre hányták, mások menekülni kényszerültek, és a főváros elveszítette gazdasági kapcsolatrendszerének jelentős részét. A megpróbáltatások ellenére Buda továbbra is királyi rezidencia maradt, ahol János király 1530–1534, valamint 1538–1540 között különösen sokat tartózkodott. Az 1530. évi ostromot követően a vár körül új falrendszert alakítottak ki, az építkezések célja pedig a főváros megerősítése volt. A várhegy déli oldalán ekkor készült el a ma is látható nagy rondella, melyet széles árok védett, és a kaput is átépítették, amely fölött János király címerét láthatták az áthaladók.⁷⁰ A város északkeleti oldalán Domenico da Bologna itáliai hadmérnök⁷¹ tervei alapján talán az 1530-as évek végén emelték az Erdélyi-bástyát, amely nem tekinthető olaszbástyás építménynek, mégis nagyban javította a település védelmi képességeit. Szintén Jánosnak tulajdonítjuk az északnyugati sarok védelmére épült rondellát, és nagy valószínűséggel a Nagyboldogasszony-templom mögötti bástya is az ő parancsára készült. Jánosnak köszönhetően alig húsz évvel Nándorfehérvár után egy új erőd állt az országban, igaz nem a határokon, hanem a királyság szívében. Az építkezésekből kitűnik, hogy az uralkodó az évszázados gyakorlat alapján továbbra is itt kívánta berendezni az udvarát, és erre utal a város polgárainak 1531-ben adott kiváltságlevele is. 1540-ben abban a tudatban halt meg, hogy utódainak hosszú időre biztosította azt, hogy Buda legyen legfőbb lakhelyük. A következő évek sikertelen ostromai jelzik, hogy az építkezések elérték céljukat, a falak komoly hadseregeknek is ellenálltak, a Habsburg-csapatok 1540-ben, 1541-ben és 1542-ben is sikertelenül ostromolták. Arról az építető már nem tehetett, hogy a szultáni hadsereg csellel mégis elfoglalta a várat, a várost és a királyi palotát.⁷²

Buda mellett János király leggyakrabban a királyság keleti területén fekvő városokban időzött. Bár a pontos itineráriuma ma még nem ismert, Várad, Lippa, Kolozsvár, Gyulafehérvár számított legkedveltebb célpontjának. A Bihar vármegyében álló Várad püspöki székhely és egyben a régió fontos központja volt. A katedrálisban állt Árpád-házi (Szent) László (1077–1095) és Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) király sírja, így a templom fontos búcsújáró központnak

69 Varga Szabolcs, *Irem kertje. Pécs története a hódoltság korában 1526–1686*. Pécs, 2009, 27.

70 Végh András, A középkori várostól a török erődig. A budai vár erődítéseinek változásai az alapítástól a tizenöt éves háborúig. *Budapest Régiségei* 31 (1997) 298.

71 Újabb: P. Kovács Klára, Trident és Erdély között. Domenico da Bologna és Francesco Chiaramella de Gandio, két olasz építész a kora újkori Erdélyben. *Korunk* 26:1 (2015) 9–16.

72 B. Szabó János, Buda elfeledett ostromai (1529–42): egy hadtörténeti „kakukktójas” avagy a „Military Revolution” elmélet zátonya? *Tanulmányok Budapest Múltjából* 42 (2017) 121–140.

4–5. KÉP. SZAPOLYAI JÁNOS ARANYFORINTJÁNAK ELŐLAPJA SZÜZ MÁRIÁVAL
ÉS HÁTLAGJA SZENT LÁSZLÓ KIRÁLYVAL

számított. János maga is tisztelte Lászlót. Ezt bizonyítja, hogy középkori minták alapján ő is veretett olyan aranyforintot, melynek a hátlapján a szent király egész alakos képe szerepelt. János király 1534-ben beköltözött a püspöki palotába, miután kedvelt hívét, Cibak Imre váradi püspököt meggyilkolták, és az épület üresen maradt.⁷³ A döntése érthető, hiszen a város mindvégig kitartott mellette, egyben Erdély kapuja volt a Felvidék és a Dunántúl felé egyaránt. János Lippa közelsége miatt is kedvelte, hiszen ez volt a legjelentősebb családi birtoka a környéken, ahol szintén szívesen szállt meg hosszabb időre.⁷⁴ Ennek ellenére reprezentatív építkezéséről, egyházi alapításáról nem tudunk egyik városban sem,⁷⁵ és sokkal inkább Izabella királyné, II. János, valamint a Báthoryak támogatták Várad városát.⁷⁶ Báthory Kristóf előtt például kifejezetten János király budai polgárokat megnevelő oklevele állhatott példaként, amikor 1580-ban hasonló adományozott a váradiaknak.⁷⁷

Az erdélyi városok közül kétségkívül Kolozsvár köszönheti a legtöbbet a Szapolyaiaknak. Alattuk és a támogatásukkal lett a „kincses város” Erdély központja. A Jánoshoz köthető első építészeti emlék is ebben a városban maradt fenn egy díszes ajtókereten, abban a házban, amelyet a hagyomány szerint a város hálából építtetett számára. A feliraton ez állt: „a keresztes hadak idejében,

73 Bunyitay Vince, *A váradi püspökség története. I.* Nagyvárad, 1883, 384.

74 Lippára lásd Gálfi Emőke e kötetben olvasható tanulmányát, valamint Fodor Pál, Lippa és Radna városok a 16. századi török adóösszeírásokban. *Történelmi Szemle* 39:3–4 (1997) 314–316.

75 Balogh, *Varadinum*, 38–39.

76 Gálfi Emőke, Izabella királyné várospolitikája. Gyulafehérvár és Várad. In: Oborni Teréz (szerk.), *„Várad, Erdély kapuja...” Nagyvárad történelmi szerepe a fejedelemség korában.* (Tanulmányok Biharország történetéről, 2.) Nagyvárad, 2015, 26–34; Szabó Péter, Várad, a három részre hullt Magyarország virtuális fővárosa. Egy oklevél olvasatai. In: Mikó–Péterfi–Vadas (szerk.), *Tiszteletkör*, 344–348.

77 Szabó, Várad, 347–348.

6–7. KÉP. JÁNOS KIRÁLY CÍMERÉT TARTÓ OROSZLÁNOK
A SZAMOSÚJVÁRI BÖRTÖN KAPUEPÍTMÉNYÉN

*Zápolya János vajda úrnak, a szerencsés győzőnek, Bernárd festő. 1514.*⁷⁸ 1527-ben a szebeni pénzverő kamarát immár királyként telepítette át Kolozsvárra, és ennek épülete az egykori Kornis utcában máig fennmaradt. Ugyanakkor az ilyen jellegű reprezentációt és városfejlesztést az 1530-as években nem követték újabbak. Kolozsvár ettől függetlenül töretlenül szépült és gazdagodott, és például Wolphard Adorján plébános és püspöki vikárius megbízásából valamikor 1534–1541 között elkészült a Fő tér keleti oldalán egy, a helyi építészek által reneszánsz stílusban emelt épület.⁷⁹ A város valódi virágkora azonban a század közepén kezdődött el igazán, János idősza inkább csak megágyazott ennek.

János királynak köszönhetően készült el a Kolozsvárhoz közeli Szamosújvár erődje is, amely a Dés felé menő kereskedelmi utat őrizte. Az építkezések 1539-ben kezdődtek, és minden bizonnyal a már Buda kapcsán említett Domenico de Bologna irányította itt is a munkát. A várból már 1539-ben kelteztek levelet, azaz lakható volt, a következő évben pedig felkerült a Szapolyaiak farkasos címere a falakra. Egyszer oroszlánok tartották egymás felé fordulva a két címet, másszor pedig angyalok fogták közre a tekercses pajzsban jobbra néző farkast.⁸⁰ Azon el lehet gondolkodni, hogy vajon mennyire tekinthető ez a vár, valamint Buda néhány védműve modern olaszbástya építménynek. Azonban az ma már vitán felül áll, hogy a Mohács utáni másfél évtized legjelesebb magyarországi építészt

78 Balogh Jolán, *Az erdélyi renaissance. I. kötet. 1460–1541.* Kolozsvár, 1943, 257. Idézi: Jakab Albert Zsolt, *Emlékköltés és emlékezési gyakorlat. A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron.* PhD-disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar. Budapest, 2011, 92.

79 További irodalommal: Kovács András, *A kolozsvári Wolphard–Kakas-ház.* In: *Uő, Épületek emlékezete. Nevezetes épületek Erdélyben.* Budapest, 2007, 201–216.

80 P. Kovács Klára, *A Szamos menti új vár. Szamosújvár a 16–19. században.* Budapest, 2019, 12–15, 47–53.

8. KÉP. EGYKOR A KÉT OROSZLÁN KÖZÖTT VOLT
AZ ANGyalOK ÁLTAL KÖZREFOGOTT KOSZORÚS CÍMERPAJZS

tisztelhetjük Bolognában, akinek János adott megbízást ezekre a munkákra, és cserébe budai ingatlanokat adományozott neki.⁸¹

A Szapolyaiak és általuk az erdélyi fejedelmek új rezidenciája Gyulafehérváron jött létre. Igaz, ehhez Jánosnak vajmi kevés köze volt, hiszen uralkodása alatt ez még a gyulafehérvári püspök székvárosának számított. Statileo János püspök 1542-ben bekövetkezett halála után költözött be Izabella királyné a kíséretével, és valójában ekkortól beszélhetünk uralkodói udvarról a városban.⁸² Mégsem mondhatjuk, hogy Jánosnak semmilyen köze nem volt a településhez. Ez a téma azonban már inkább az uralkodó politikai imázsához tartozik.

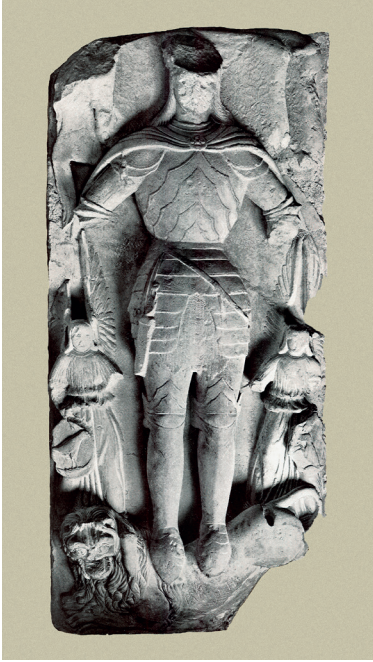
JÁNOS, A TÖRÖKVERŐ

Köztudomású, hogy Szapolyai János és Szulejmán 1528-ban szövetséget kötött egymással, és ettől kezdve az oszmán segédcsapatok jelenléte mindennaposá vált János király környezetében. A kortársak számára legkésőbb 1529-ben lett nyilvánvaló, hogy uralmát a szultán katonai segítsége tartja fenn, így több mint meglepő, hogy ugyanakkor reprezentációjában mindinkább előkerült a Hunyadiakra mint elődökre való hivatkozás és a török ellenes politika emlegetése. Ennek legemblematikusabb alkotásai a gyulafehérvári székesegyházban álló Hunyadi-síremlékek, amelynek feliratait sokáig sokféleképp magyaráztak a magyar művészettörténeti szakirodalomban. Az elmúlt évek kutatásai végül tisztázták, hogy Statileo János 1533-ban János akaratából állította fel Hunyadi János gyulafehérvári síremlékét.⁸³ János környezete ezzel demonstrálta a Hunyadiak török ellenes politikájának folytatását, és így próbálta elérni, hogy Hunyadi Mátyás méltó utódjaként tekintsenek rá. Ennek jegyében került a felemelt fedlapra a Hunyadiak hollója mellé a

81 P. Kovács, Trident és Erdély között, 9–16.

82 Gálfi, Izabella királyné, 21–26.

83 Ritoókné Szalay Ágnes, Üzenet a kövön. A gyulafehérvári Hunyadi János-síremlék mint politikai manifesztum. In: Uő, *Kutak. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből.* (Humanizmus és Reformáció, 33.) Budapest, 2012, 166–174.

9. KÉP. HUNYADI JÁNOS SÍRJÁNAK
EREDETI FEDLAPJA A SZAPOLYAI-CÍMERREL

10. KÉP. HUNYADI JÁNOS TUMBÁJÁNAK
1533-BAN KÉSZÍTETT OLDALLAPJAI ÉS A TÉVES FEDLAP

Szapolyaiak farkasos címere, a sír újonnan készített oldallapjaira pedig csatajelenetek és legyőzött törököket hajtó magyarok kerültek. A sírlap azt a politikai programot jelenítette meg, hogy János király a Hunyadiak szellemében ismét vállalja az „antemurale christianitatis” szerep folytatását.⁸⁴

János nem ekkor hivatkozott először a Hunyadiakra. Miként Barta Gábor bizonyította, már 1527-ben Mátyás király politikájának folytatójaként tekintett magára. Az országhoz írt kiáltványában úgy fogalmazott, hogy őt is, miként a nagy elődöt, csupán a Habsburgok ármánykodása akadályozza meg abban, hogy az igazi ellenség, a törökök ellen harcoljon.⁸⁵

Itt érdemes megemlítenünk a János kancelláriáján kiállított címerleveleket is, amelyeken nem egy esetben törököt levágó magyar vitézeket látunk. Ha csak ezek maradtak volna fenn az utókorra János udvarából, azt hihetnénk, hogy uralkodása idején katonái az oszmánokkal vívtak ádáz harcokat. Gávay Lukács és Imre 1540-ben adományozott címerképén például egy arany lószerszámos paripán vágató magyar vitéz épp átdöfi lándzsájával az előtte álló turbános, kaftános törököt. Izabella királyné 1547-ben Somosdi Székely Balázsnak egy olyan címert adomá-

⁸⁴ Uo. 173.

⁸⁵ Barta Gábor, A törökös ideológia kezdetei Magyarországon. *Keletkutatás* 1987. tavasz, 10–11.

nyozott, amelyen egy harci csákány éppen egy fekvő török fejét találja el.⁸⁶ Valószínűleg a János szolgálatában állók többsége csak kényszerből fogadta el a törökökkel való szövetséget, és szívesen ábrándozott efféle vitézi tettekről. Az ő megnyugtatójukra készültek ezek az ábrázolások, egyben jól kiegészítették a Hunyadi-síremlékkel sugallt üzenetet.

E program részeként kerülhetett fel a Szapolyaiak címere a visegrádi királykútra és a budai domonkos kolostor kútjára is. Minél több helyen szerepelt egymás mellett a Hunyadiak hollója és a farkas, annál könnyebb volt kapcsolatot látni a két család között. Minden bizonnyal János környezetéből indult útjára az a szóbeszéd is, miszerint Mátyás király János keresztapja lett volna,⁸⁷ és az a csodás jövődölelése, amellyel előre látta keresztfia megkoronázását.⁸⁸ Mindezek alapján érthető, hogy miért a gyulafehérvári templom déli hajóját szemelte ki végső nyughelyül Izabella királyné, valamint a fia, II. János.⁸⁹ A székesegyház előcsarnokának északi oldalán található Szapolyai-címer jelzi, hogy a család tudatosan választotta ki új szakrális építménynek a gyulafehérvári székesegyházat, és ezzel legalább a politikai propaganda szintjén nyíltan vállalta a Hunyadiak uralmának folytatását.⁹⁰

AZ ESKÜVŐ

János uralmának és nemzetközi elismertségének csúcsa kétségkívül a Jagelló Izabellával kötött házassága volt. A meglevő családi kapcsolatok, a lengyel udvar politikai tervei, a Habsburgok elismerése és János diplomatáinak rátermettsége egyaránt szükségeltetett, hogy egy közel ötvenéves, az oszmán szultán vazallusának számító király rangban hozzá illő feleséget kapjon valamely jobb uralkodói házból. Mindez nem ment könnyen, és a tárgyalások során készülhetett János egyetlen hitelesnek tekinthető portréja Erhard Schön keze nyomán. Az alkotás úgynevezett mátkaportré lehetett, amely a lányos család számára készült, és minden bizonnyal az uralkodó legelőnyösebb vonásait emelte ki.⁹¹

86 Szálkai Tamás, Hadi viselet és fegyverzet ábrázolása magyar címeresleveleken a 16. század végéig. *Turul* 78:3–4 (2005) 91.

87 „Et inter hec Stephano thesaurario Deus altissimus dedisset ac creasset de uxore sua unus masculus; et ad Regem cucurrit, et Regi referavit, quod sibi Deus unum propaginem dedisset, et Rex gravisus est. Et Regem Mathiam supplicavit et rogavit, vt esset compater, et Rex spopondit. Et baptizare fecit cum Rege et cum aliis magnatibus, vt esset Joannes nomen ejus.” Szerémi, 26.

88 „[t]um rex Matthias, ex Mathematicorum observatione compertum habens, quis effat tunc coeli et siderum situs, quidve ille designet, conversus ad Stephanum dixisse fertur: Hodie natus et Hungariae Rex; ac ut Deus ratum id esse velit, egregio voto illum cumulavit.” Bethlen, I. 48.

89 Szabó Péter, Térszimbólika a gyulafehérvári főtemplomban. Rekonstrukciós kísérlet a fejedelmi sírok eredeti helyének meghatározásához. *Ars Hungarica* 34 (2006) 22–23. Az viszont magyarázatra vár, hogy Fráter György miképp kapott helyet ugyanitt.

90 Bunyitay Vince, *A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei s egy magyar humanista*. Budapest, 1893, 13.

91 Buzási Enikő, Mátkaportrék – egy képtípus 16–17. századi története és példái. In: Ridovics Anna (szerk.), *A szépség dicsérete. 16–17. századi magyar főúri öltözködés és kultúra*. (Kiállítási katalógus, Magyar Nemzeti Múzeum) Budapest, 2001, 43–45.

Az 1539. március 2-án Székesfehérváron megtartott esküvőt hosszas készülődés előzte meg. A vendégek meghívása egy politikai és protokolláris küzdelem része volt, és még magát a ceremóniát is azért kellett egy héttel későbbre halasztani, mert a Habsburg-követek felháborodtak az oszmán küldöttség meghívásán, és ezért első felindulásukban lemondták a részvételt. Az esküvő, majd a Budán tartott lakodalom végül békésen és pompás ünnepségsorozat közepette zajlott, melynek részeként a meghívott előkelők és a városok követei átadhatták nászajándékaikat. Az eseményen utoljára vett részt az ország egésze, és Izabella megkoronázása volt az utolsó ilyen természetű ceremónia a székesfehérvári bazilikában és a budai királyi udvarban. Emiatt érdemes egy kicsit részletesebben bemutatni az ajándékkal érkezőket: „A battai apát egy aranyozott kupát hozván nászajándékkal; az erdélyi püspök (Statilio) nevében Wolffard Hadrián (ti. Wolphard Adorján) vikárius, négy nagy kupával; az erdélyi szászok küldöttségeiként, a hét szék tanácsa nevében: Hutter György nagyszebeni királybíró, Horvát Mihály és orátoruk: Byrkner András, két szép mosdókészlettel, tizenegy aranyos kupával, egy ezüst hüvelyes »szablya«-val s egy behajtható késsel, »minek neve bicsak«; Brassó tanácsa részéről Fuchs János és Hoch János két remek kupával, egy teljesen felkantározott drága hátaslóval és két nagy szőnyeggel; Kassa város bírása két, Lippáé egy közepes virágos, Temesváráé egy kisebb sima kupával; Karánsebes vajdája két sima kupával s végül Lugos bírása kilenc cobolybőrrel. [...] Ezenkívül kapott még János király esküvője alkalmából: a pécsi püspöktől két virágos kupát, a gyulafehérvári s a váradi káptalantól 3-3 virágos kupát, a budai polgároktól egy fedeles serleget, a karánsebesi nemesektől egy muskátdió alakjára készült ezüstös kupát; s megkésve, két héttel esküvője után: a kunoktól és jászoktól 2-2 virágos kupát.” A Habsburg uralkodó képviselőjében Niklas Graf zu Salm örgróf jelent meg hatvanfőnyi díszes küldöttség élén, a magyar főurak közül pedig ott volt minden bizonnyal a teljes rokonság, a közéjük tartozó Drugethek, valamint Perényi Péter, Török Bálint, Fráter György, Werbőczy István, Brodarics István és az ifjú párnak magyar nyelvű verset szerző Istvánffy Pál is.⁹² Az esemény nem vetekedhetett Mátyás, II. Ulászló és II. Lajos esküvőjének pompájával, ugyanakkor János diplomáciája legnagyobb sikerének tűnik. Több évtized után újra családi kötelék kötötte össze az Európában is rangos királyi dinasztiának számító Jagellókkal, és a fiatal királyné révén valódi esély kínálkozott egy törvényes örökösre.

SZAPOLYAI PÉNZEI ÉS PECSÉTJEI

János király uralmának legitim egységét leginkább a pénzveretei bizonyították. Ezek egyrészt jó minőségűek voltak, így szívesen használták az országban. Másrészt, mivel a kamarák pénzverdét megörökölte elődeiktől, kinézetükben rendkívül hasonlítottak Mátyás, Ulászló és különösen Lajos érméire. Itt most nincs alkalom az ábrázolások részletes elemzésére, de nincs is rá szükség, hiszen János

⁹² Az esküvő leírása: Veress Endre, *Izabella királyné (1519–1559)*. (Magyar Történeti Életrajzok) Budapest, 1901, 49–50. Újabban: Komlóssy Gyöngyi, *Griseldis története: A királyi nászajándék. Irodalomtörténeti Közlemények* 113:6 (2009) 651–652.

11–12. KÉP. AZ 1540-BEN NAGYSZEBENBEN KÉSZÜLT ARANYFORINT ELŐLAPJA A SZAPOLYAI–JAGELLÓ-CÍMERREL, ÉS HÁTLAPJA SZENT LÁSZLÓVAL

pénzeiről a közelmúltban kitűnő elemzés született, így e munka alapján foglalom össze az ismereteket.⁹³ Uralkodása első éveiben János még a legtöbb pénzverő kamara felett diszponált, ám 1527 után folyamatosan beszűkültek a lehetőségei, és tartósan csak Kolozsváron, illetve Nagybányán működött a fennhatósága alatt pénzverde. Ezekben leggyakrabban aranyforint és ezüstdénár készült.

János aranyforintjai uralkodása közel másfél évtizede alatt meglehetősen egy- séges éremképet mutatnak. Az előlapon holdsarlón ülő, koronás Szűz Mária látha- tó, jobbában a kis Jézussal. A hátlapon Szent Lászlót vértben, jobb kezében ala- bárdal, bal kezében országalmával ábrázolták (lásd 4–5. kép). Az 1530-as évek végén, egyes Kolozsváron vert aranypénzekre azonban a Szapolyaiak címere ke- rült Mária helyére. Sőt egy 1540-ben Nagyszebenben készített aranyforinton már János és Izabella királyné egyesített címere látható.⁹⁴ A tipológiai változás mögött Gyöngyössy Márton a nagy hatalmú kincstartót, Fráter Györgyöt sejtí, aki ezzel talán az uralkodó presztízsét igyekezett növelni.⁹⁵ János király Madonnás aranyai- nak előlapi köriratában, a címerpajzsban farkas vagy egyszarvú szerepel. Uralko- dása utolsó éveiben vert kolozsvári aranyforintokon látható Szapolyai-címer azon- ban már egy négyelt címerpajzs szív- és farkaspajzsos. Az első és a negyedik mezőben a vágások, a második és a harmadik mezőben a kettős kereszt látható. A szintén négyelt szív- és farkaspajzsban farkas és egyszarvú tűnik fel váltakozva.

Az ezüstdénárok éremképe Magyarországon Mátyás óta állandó volt, és még II. Lajos pénzreformja során sem cserélték le a meglevő ábrázolásokat. Az előlapján négyelt címerpajzs volt szív- és farkaspajzsos, a hátlapon itt is a koronás Szűz Mária látható a kis Jézussal. Szapolyai ezüstpénzeinek többségén a szív- és farkaspajzsos

93 Gyöngyössy Márton, Szapolyai János pénzverése (1527–1540). *Századok* 149:4 (2015) 959–972.

94 Gyöngyössy Márton, Különös Szapolyai-aranyforint. Adalék a Mohács utáni pénzverés és a dinasztikus politika kapcsolatához. *Az Érem* 69:1 (2013) 11–12.

95 Gyöngyössy, Szapolyai János pénzverése, 963–965.

13–14. KÉP. SZAPOLYAI JÁNOS EZÜSTDÉNÁRJÁNAK ELŐ- ÉS HÁT LAPJA, 1527

a farkasos családi címer látható, leszámítva az 1530–1533 között vert pénzerméket, ahol ez rövid időre eltűnik.⁹⁶ Érdekes újdonság, hogy némely 1531-ben készült budai és nagybányai érme hátlapi köriratában, Szűz Mária alakja alatt Lodovico Gritti Szapolyai János által bővített címere látható: a címerpajzs felső mezejében egyenlő szárú kereszt, alsó mezejében oroszlánfő.⁹⁷ Ez is jelzi Gritti hatalmát és befolyását, 1534. évi halála után azonban értelemszerűen abbahagyták a címerével díszített érmék készítését. Alig hat évvel később azonban János király nevével sem készülhetett több ezüstpénz.

TEMETÉS

János királyt 1540. július 22-én erdélyi hadjárata közben érte a halál hívei körében, Szászsebesen. Felesége és alig néhány hetes kisfia Budán tartózkodott, így nem lehettek tanúi az utolsó napoknak. Bár köztudott volt az uralkodó gyenge egészségi állapota, csak egy héttel a halála előtt kezdett el rohamosan romlani az állapota. Miután rövid szenvedés után elhunyt, nem volt kérdés, hogy a holttestet Székesfehérváron kell örök nyugalomra helyezni. A temetési menet lassan haladt a célja felé, és csak valamikor szeptember elején érkezett meg a magyar királyok ősi temetkezési helyére. A zűrzavaros helyzetet mutatja, hogy nem maradt fenn szemtanú beszámoló az eseményről, és még a pontos idejével sem vagyunk tisztában. Csupán annyi ismeretes, hogy „*János király testit Székesfehérvárra vevék, tisztességgel eltemetik*”.⁹⁸ Az bizonyos, hogy a királyné az egészségi állapota miatt ezen az eseményen még nem vett részt, így elmulasztotta az utol-

96 Huszár Lajos, János király denárai. *Numizmatikai Közöny* 50–51 (1951–1952) 38–47, különösen 45.

97 Varjú, János király czimerbővítő levele, 89; Soós Ferenc, *A magyar fém pénzek feliratai és címerai*. Budapest, 2014, 54–55.

98 1504–1566 *Memoria rerum*. Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Bessenyei József. Budapest, 1981, 50.

só magyarországi királytemetést. A menet ezek után Budára ment, és a rákosi országgyűlésen a csecsemőt II. János néven királlyá választották.

János király nem pihenhetett sokáig eredeti sírhelyén. 1545-ben, az akkor már oszmán fennhatóság alatt levő városban a megszállók felnyitották a királyok sírjait, és minden mozdítható értéket elraboltak. A maradványokhoz ekkor még egy kivétellel nem nyúltak. Ez az egy azonban éppen János király volt. A budai oszmán kincstárnok őt kidobatta a sírhelyről, és megbízta Szigethy Tamás magyar városbíró, hogy temettesse el máshol. A magyar előljáró jóvoltából a test minden különösebb ceremónia nélkül a Sziget külvárosban álló Szent Mihály-templomba került át, és a templommal együtt pusztult el Fehérvár ostromainak egyikében.⁹⁹ Jelzésértékké, hogy amíg János király apjának és nagybátyjának a sírjai sértetlenül vészték át az évszázadokat, ő maga hiába szerezte meg a koronát, sírhelye és teste örökre elveszett, így nem épülhetett be az örökösök reprezentációs törekvéseibe. Izabella királyné és II. János azonban fenntartották a Szapolyaiak hatalmát az ország keleti területén, így Jánossal nem ért véget a család befolyása.

KITEKINTÉS

1571. május 23-án hatalmas sokaság gyűlt össze, hogy szemtanúja legyen a Szapolyai nemzetség végleges sírba szállásának. E napon kísérték utolsó útjára II. János magyar választott királyt. A processzió elindulása előtt még utójára felnyitották a koporsót, melyben a fiatal elhunyt már korántsem nyújtott méltóságos látványt. Arca eltorzult, fél szeme nyitva, bal keze pedig teljesen elfeketedett. A testet vörös karmazsinba öltöztették és fekete lepellel takarták le. A temetési menetben egy felfordított pajzsú, rozsdás fegyverzetű lovas haladt, ő szimbolizálta az összegyűlt sokaság számára, hogy az elhunyt a család utolsó férfisarja volt.¹⁰⁰

A Szapolyaiak szimbolikus jelenléte azonban még a család kihalása után, a Báthoryak idején is megmaradt. 1574-ben a francia Pierre Lescalopier-nek büszkén mutatták meg a város mellett egy mezőn János Zsigmond díszes, kastélyhoz hasonló hadisátrát. Csipkés oromzatú vászonzalai voltak, melyek távolról kőfalnak látszottak, illetve elől-hátul nagy kaput alakítottak ki rajta. Belül négy teremre oszlott, és további négy helyiség szolgált a ruhák és a felszerelés tárolására. A falaknál istállók és a lovászok szállásai voltak, és minden kötél selyemből készült. Másnap pedig megmutatták neki azt a vízvezeték, amelyet szintén a néhai fejedelem készíttetett, és több kilométer távolságból szállította a vizet a palotába.¹⁰¹

99 Fodor Pál, A török hódítók és a királysírok. *História* 11:3 (1989) 11–12.

100 Szilágyi Sándor (szerk.), *Erdélyi Országgyűlési Emlékek / Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae. I–XXI.* Budapest, 1875–1898 (= *EOE*), II. 396. Idézi: Szabó Péter, Uralkodói temetéseink kérdéséhez. In: R. Várkonyi (szerk.), *Magyar reneszánsz udvari kultúra*, 330, 333.

101 *Pierre Lescalopier utazása Erdélybe [1574].* (Bibliotheca Historica) Közreadja Benda Kálmán és Tardy Lajos. Budapest, 1982, 85–86. A sátorról sajnos közelebbi adatunk nincsen. Nem kizárt, hogy valamely oszmán főembertől kapta ajándékba. Dervisről, az első szegedi szandzsákbég-ről például tudjuk, 800 aranyforintot érő hadisátra volt, és ezzel vonult hadba a szultáni hadjáratok idején. Dávid Géza, Az első szegedi bég, Dervis életpályája. *Aetas* 14:4 (1999) 11.

A reprezentáció hatásának továbbélését bizonyítja, hogy Báthory István erdélyi fejedelem udvarában előszeretettel hivatkoztak az elődökre, Izabella és II. János sírja pedig mementóként állt a gyulafehérvári székesegyházban. Az is bizonyos, hogy Bocskai István fejedelem tudatosan temetkezett János Zsigmond mellé 1606-ban, felvállalva annak politikai örökségét.¹⁰² A Szapolyaiak fénye, ha halványabban is, de tovább ragyogott, ez azonban már az emlékezet tárgykörébe tartozik, így nem lehet része e tanulmánynak.

A KÉPEK FORRÁSA

1. kép. *Ars Hungarica*, 2015, 166. nyomán
2. kép. MNL OL DL 38865.
3. kép. Szalay József – Baróti Lajos: *A magyar nemzet története III.* Budapest, 1896–1897, 34. nyomán
- 4–5. kép. Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár B, leltári szám: Jankovich. 718.
- 6–7. kép. Kovács András felvétele, 2008. P. Kovács Klára, *A Szamos menti új vár. Szamosújvár a 16–19. században.* Budapest, 2019 nyomán
8. kép. Kovács András felvétele, 2008. P. Kovács Klára, *A Szamos menti új vár. Szamosújvár a 16–19. században.* Budapest, 2019 nyomán
9. kép. Magyarország műemlékei, I. Szerk. Forster Gyula. Budapest 1905. VI. tábla, a 102. lap után
10. kép. Magyarország műemlékei, I. Szerk. Forster Gyula. Budapest 1905. II. tábla, a 60. lap után
- 11–12. kép. Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár
- 13–14. kép. Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár

¹⁰² Szabó Péter, Kultusz és kultuszhely. In: Uő, *Jelkép, rítus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon.* (TDI Könyvek, 7.) Budapest, 2008, 139.

MOHÁCS 1526–2026
REKONSTRUKCIÓ ÉS EMLÉKEZET

A Szapolyai-család az 1460-as évektől kezdve több mint egy évszázadon keresztül meghatározó szerepet töltött be a Magyar Királyság történetében. A kötetben olvasható tanulmányokból élénk tárul az első nemzedék rendkívüli karrierje, melynek köszönhetően példátlanul gyorsan lettek az ország legnagyobb földesurai. A dinasztia vagyonára, presztízsére és katonai erejére támaszkodva a második generációhoz tartozó János másfél évtizeden keresztül sikeresen igazgatta Erdélyt, és 1526-ban a magyar alattvalók többsége előtt nyilvánvaló volt, hogy őt illeti meg a Lajos király halálával elárvult magyar korona. Az írásokból megismerjük a király kül-, város- és egyházpolitikáját, udvarának művelődési viszonyait, valamint neki és utódainak, Izabella királynénak és fiának, II. János választott királynak az Oszmán Birodalomhoz fűződő viszonyát. A szövegekből kirajzolódó kép alapján a Szapolyaiak története két részre osztható. A sikeres felemelkedés után magyar királyként már kevés volt a családi háttér az eredményes kormányzáshoz. Az ország világbirodalmak hadszíntere lett, és a kiszolgáltatott helyzettel a Jagellók után a Szapolyaiak sem

tudtak megbirkózni. Bár az ország egységét nem sikerült megőrizni, a Kárpát-medence keleti területein megszervezett királyságuk így is nagy szolgálatot tett a magyar társadalomnak. Több évszázados felejtés után ez a kötet az utolsó magyarországi királyi dinasztia méltányos értékelésére vállalkozik.

Ára: 3900 Ft

